

## MAGYAR IRODALOM KÁRPÁT-UKRAJNÁBAN

### I.

A sajtó kárpátaljai magyar irodalomként emlegeti. Bár ez a közkeletű elnevezés félreértésre adhat okot, mert eleve regionális jelleget és ennek megfelelő irodalmi mértéket sugall, jobb híján maradjunk mégis ennél, a probléma ugyanis nem lokális, hanem a magyarországi és a kisebbségi magyar irodalmak közötti viszony egyik tisztázatlan kérdése.

A kárpátaljai magyar irodalom létezését nagyjából ugyanazok a feltételek szabják meg, mint az egész szovjet irodalomét. Ez a *kötöttség* sorolja a szovjet nemzetiségi irodalmak közé. Ugyanakkor hagyományos és haladó nemzeti *kötődése* az egyetemes magyar kultúrához kapcsolja.

Ez a kötöttségből-kötődésből adódó *kettőssége* az egyik, mélyebb oka annak, hogy nem tud sem a szovjet, sem az egyetemes magyar irodalom szerves részévé válni. De nem tudott gyökeret verni az egyetemes magyar köztudatban sem, mivel — a közös könyvkiadás hiányán túlmenően — a könyvek sajtóvisszhangját és az egyre gyakoribb publikációkat figyelemmel kísérő olvasó alig ismeri Kárpátalja sorsfordulókkal terhes történelmét és mai életét, így elmarad a tudatörögítő képzetársítás.

*Rövid történelmi áttekintés.* Kárpátalja a honfoglalástól (egyes szovjet történészek szerint a XII—XIII. sz.-tól) 1918-ig a magyar állam kötelékébe tartozott. Az 1910-es — ma vitatott hitelességű — népszámlálás szerint területét fele-fele részben magyarok és ukránok (ruszinok) lakták. A rövidlátó nemzetiségi kormánypolitika következtében, úgyszintén a lengyelelles galíciái ukrán megmozdulások hatására a századfordulóra megerősödtek és szervezett formát öltöttek az ukrán lakosság nemzetiségi törekvései, amelyek részint az Ukrajnához való csatlakozást, részint egy független állam létrehozását tűzték ki célul.

1918-ban a Károlyi-kormány a négy, ún. ruszin vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros) ukránok lakta részén megalakította a Ruzska Krajna autonóm területet.

1919-ben a békeszerződést diktáló hatalmak egész Kárpátalját Csehszlovákiához csatolták. Az ismert indítékokon kívül formális ürügyül azt a népszavazást használták fel, amelyet a General Motors Zsatkovics nevű ügyvédje rendezett meg az Egyesült Államokban élő ruszin emigránsok között.

1938 szeptemberében, néhány héttel az első bécsi döntés előtt, a csehszlovák kormány megadta Kárpátaljának a trianoni békeszerződésben előírt autonómiát. Megalakult a Bródy-kormány.

1938 novemberében, az első bécsi döntés értelmében Magyarország megszállta Kárpátalja nagyjából magyarlakta részét.

Közben magyarbarát politikája miatt megbukott a Bródy-kormány. Helyébe a nácibarát Volosin-kormány lépett, s 1939. március 14-én Kárpátalja megszállatlan részén, Karpatszka Ukrajna (Kárpát-Ukrajna) néven bábállamot hozott létre huszti székhellyel.

1939. március 15-én a magyar csapatok átlépték az új állam határait. A csehszlovák katonaság Romániába távozott. A magyar csapatok megtörték az ukrán nacionalista szics-gárdisták fegyveres ellenállását, és megszállták Kárpátalja egész területét. Kárpátalja zömében ukránok lakta része közigazgatási és kulturális autonómiát kapott, élére kormányzói biztost neveztek ki (Kozma, Tomcsányi stb.).

1944 októberében a szovjet hadsereg egész Kárpátaljáról kiűzte az ellenséges haderőket. Egy hónapig tartó katonai és Técsón székelő csehszlovák polgári közigazgatás után, ez év november 26-án, Munkácson összeült a nemzeti bizottságok I. kongresszusa, amely a hatalom egyedüli képviselőjének nyilvánította magát, Zakarpatszka Ukrajna (Kárpátontúli Ukrajna) néven államot hozott létre miniszteriumokkal és egyéb hatalmi szervekkel, együttal kérte a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsát, hogy vegye fel Zakarpatszka Ukrajnát a Szovjetunió kötelékébe.

1945 júniusában, Moszkvában, a Szovjetunió és Csehszlovákia szerződést kötött, amely rögzítette Kárpátalja kiválását a Csehszlovák államból.

1946 januárjában ratifikálták a szerződést, s Zakarpatszka Ukrajnát az Ukrán Köztársaság megyéjévé szervezték át, Kárpátontúli terület néven.

Az egymillió lakosságnak ma mintegy 18 százaléka vallja magát magyar nemzetiségűnek. Az asszimiláció — kivéve a korábban magát magyar nemzetiségűnek valló zsidó lakosságot — alig számottevő, a kivándorlás gyér és nem jelent értékvesztést, a népszaporulat megnyugtató.

*Tájegység, tájélmény.* A történelmi Kárpátalja az örök természeti szépség és az örökös emberi nyomorúság tökéletes kontrasztja. Túl a fizikai tájélményen, amely a legnevesebb írókat is megihlette (Gvadányi, Petőfi, Mikszáth, Szabó Dezső) — itt minden egy évezredes történelem szellemét idézi: a Vereckei szoros a honfoglaló ősokelet és Batu kán országdúló hordáit, az ungvári vár a meghódolt Laborc szláv fejedelmet és Anonymus költői képzeletét, a huszti várrom a kún betöréseket, a beregszászi domonkos rendi kolostor az itt időző Erzsébet királynét, Zsigmond magyar és Erik dán királyt, II. Ulászlót és II. Lajost, nagytemplomának felirata II. Rákóczi Györgyöt és a lengyel-tatár betörést, templomtere a zászlóbontó Rákóczi fejedelmet és Esze Tamást, a munkácsi vár Zrínyi Ilonát, a szerednyei romvár és pince a törökverő Dobó Istvánt. Földvárait, ősi kastélyait és kápolnáit legendák lengik körül.

A sok évszázados együttélés, a közös történelem, a keveredés, az állandó kölcsönhatások egészen sajátos, a tájjellegesen túlnövő szellemiségűvé formálták Kárpátalja magyar és ukrán lakosságát, az immár fél évszázados kisebbségi életforma pedig még jobban elmélyítette és elhatárolhatóvá tette a kárpátaljai magyar szellemiséget.

A gazdag történelmi telítettségű fizikai és szellemi tájélmény sorsszerű átélést sugall és egyformán szolgált a két világháború közötti irodalom hamis vagy a realitásokkal is számotvető töltetűl.

*Irodalmi előzmények.* Három erősen különálló részre tagolódnak: az 1919 előtti, az 1919—38-ig és az 1938—44-ig tartó szakaszra.

1. 1919 előtti irodalmi előzményekről kizárólag regionális szempontból beszélhetünk, mivel Kárpátalja addig Magyarország kötelékébe tartozott.

Az irodalmi tevékenység első megnyilvánulásait a XVI. sz. elején találjuk, a katolikus reformáció és az első reformátorok korában. Figyelmet érdemel *Komjáti Benedek*, aki a nagyszöllősi Nyaláb-várában lefordította a biblia egy részét (fordítását 1533-ban nyomtatták ki Krakkóban), úgyszintén *Radán Balázs* (?—1533) beregszászi református lelkész, énekszerző, és az ungvári *Görccsönyi Ambrus diák* *Históriás éneke Mátyásról* (1577), de ide sorolhatók *Tejfalvi Csiba Márton*, *Kecske-méti János*, *Tarpai András*, *Czeglédi István* és *Debreceni Péter* református prédikátorok hitvitázó iratai is.

Az ellenreformáció idején *Tyukodi György*, az ungvári jezsuiták kollégiumának igazgatója tünt ki *Égi zengés* c. írásával (1667).

A naplók és emlékiratok korából *Pálóczy Horváth Ádám* (a Pálóczy-Horváth család 1622—1790-ig íródott naplóját 1881-ben adta ki s az ő nevéhez fűzte az MTA) és *Kazinczy András* naplóit, valamint *Bercsényi Miklósnak* *Leveles könyve* és más, emlékezetre méltó írásai maradtak ránk.

A XVIII. századi Kárpátalján született a kurucköltészet, amely magán viseli az ungi, beregi tájjellegét.

A reformkorban jelentkezett az első költő: *Bay György* (1792—1849), Bereg megye alispánja, alnádor.

*Paulikovics Lajos* huszti orvos, tanár és író *Hét vár* c. regényében (1854) jelent meg első ízben a kárpátaljai tájegység történelme.

*Mészáros Károly* (1821—1890) ungvári ügyvéd — Kossuth titkos írnoke — volt az első író, aki kifejezetten kárpátaljai probléma felé fordult: megírta *A magyarországi oroszok történetét* (1850), majd kiadta *Ungvár története a legrégebb időktől máig* c. könyvét (1861). Jogtörténeti írásai közül legjelentősebb az *Eszmék, az élet céljairól* (1842).

A XIX. sz. végén tűntek fel az első műfordítók: *Csopey László*, *Fincziczky Mihály*, *Lehoczky Tivadar*, *Romanecz Mihály*, *Szabó Ede* és *Sztripszki Hiador*, akik tökéletes kétnyelvűségük segítségével számos nagy orosz és ukrán irodalmi művet fordítottak magyarra. Külön figyelmet érdemel közülük *Lehoczky Tivadar* (1830—1915) régész, történész és műfordító, akinek háromkötetes *Bereg vármegye monographiája* mindmáig a legteljesebb ilyen tárgyú alkotás, de az ő nevéhez fűződik a szolvai lovas sír feltárása, s az ő régészeti gyűjteményén alapul a Területi Tájéismereti Múzeum is (l.: MIL).

A századfordulóra kialakult kisvárosi életforma Kárpátalján is kitermelte a maga literátusait és provinciális társulásukat, a *Gyöngyössi Irodalmi Társaság*-ot. Nevesebb alapító tagjai: *Beskoviczy István*, *Berzeviczy István*, *Fülöp Árpád*, *Romanecz Mihály* és *Vidor Marcell* voltak. (Fülöp Árpád nevéhez fűződik a negyvenezer soros *Hunyadiász* megírása.) A Társaság zömében a vidéki polgárság sivár lelki-világát és életérzését fejezte ki dilettáns szinten. A csoport jellegzetes képviselője *Magyar Bálint* ungvári katolikus pap-költő volt. (1911—30 között öt vers- és egy műfordítás kötete jelent meg; a MIL ismertetéséből kimaradt: *Fehér köntös a vérmezőn*. Költemények, Ungvár, 1915.) *Közeli nász* c. versének zárósorai mintha csak a hangadó középosztály érzelmi világát és beállítottságát fejeznék ki: *És felhangzik a nagy óra: / Győzelem a győzők csókja. / Csókja magyar s germán népnek: / Fiuk, lányuk nászra léphet.*

2. Ez a lelki nyomor, politikai eltávoltság és kilátástalan dilettantizmus képtelenné tette az ún. alkotó értelmiséget arra, hogy Kárpátalja Csehszlovákiához történő csatolása után a kisebbségi sorsra kényszerült magyarság szellemi életét az új történelmi viszonyok között megszervezze.

A lecsatolás váratlanul érte a magyar lakosságot, s a megrázkódtatást csak nehezen tudta kiheverni. Az értelmiség jelentős része kivándorolt, az állami alkalmazottak ezrei — arra hivatkozva, hogy a békeszerződés még nem lépett életbe — nem voltak hajlandók letenni a hűség esküt az új kormányzatnak, két évtizedig állás nélkül tengődtek, szélsőséges nemzeti pártokba tömörültek, nagyhangú irredentizmusukkal az egész kisebbség ellen kihívták a hatóságokat, és gátolták a szükségyszerű kibontakozást. Érzékeny veszteséget jelentett az erőszakos reasszimiláció és asszimiláció, úgyszintén a zsidó lakosság különválasztása (az 1921. évi népszámláláskor külön nemzetiségnek tüntették fel a 80 ezer kárpátaljai zsidót. Ez azért hatott ki súlyosan a magyar kisebbségre, mert a hatóságok csak ott ismerték el az anyanyelv használatának a jogát, ahol a nemzetiség lélekszáma elérte a 20 százalékot).

Kárpátalján a nemzetiségi kultúra alakulásának erősen sajátos gazdasági és politikai feltételei voltak. Itt a magát történelmi igazságszolgáltatásnak álcázó nemzetiségi elnyomás még a dél-szlovákiai magyarságénál is súlyosabb volt, mert nemcsak a csehek és szlovákok részéről nyilvánult meg, hanem kijátszották a magyar kisebbség ellen az ukrán lakosság nemzeti érzelmeit is. A 20-as években végrehajtott földreformból kihagyták a nincstelen magyar parasztságot; színmagyar falvakba és vidékekre hegyilakó ukrán családokat telepítettek, ingyenes földhöz, házáépítési és jószágvásárlási állami kölcsönhöz juttatták őket, iskolákat, helyenként még templomot is építettek számukra; a magyar falvakban cseh és szlovák tantervű iskolákat nyitottak, amelyekbe ingyen tankönyvekkel, ruházattal és élelem-

mel toborozták a tanulókat; közben egész Kárpátalján egyetlen magyar középiskola volt: a beregszászi reálgymnázium.

E viszonyok közepette a 20-as évek elején két ellentétes irányú kísérlet is történt az irodalmi élet megszervezésére. Az egyik a már említett Gyöngyössi Társaság névéhez fűződik, amely a magyar ellenzékét és a 19 utáni Magyarország hivatalos irodalompolitikáját képviselte. Mivel azonban a Társaság nem volt hajlandó módosítani programját, a hatóságok felfüggesztették tevékenységét. (Ennek ellenére 1944-ig jelentek meg évkönyvei.) A másik irányzat képviselői az 1922-ben megjelent *Ruszinszkói almanach*-ban és a *Kárpátaljai Magyar Almanach*-ban (1924) jelentkeztek. A csoportosulás hibája, hogy összetévesztette a szellemi örökséget a Gyöngyössi Társaság magyarkodó szólamaival, és annak ellenpólusaként a semmiből akart teremteni valamiféle teljesen különálló kárpátaljai magyar irodalmat, kikeresztve belőle még a szlovákiai magyarságot is.

A 20-as évek mindenképpen az átmenet, a konszolidáció és a sokat emlegetett I. köztársaságbeli polgári demokrácia kibontakozásának az időszakát jelentették. Az átmenet korlátjait fokozatosan áttörték a legkülönbözőbb politikai és szellemi irányzatok. Egymás után tűntek fel az írók is, egyelőre még csak a polgári élet-szemlélet kifejezői. Elsőként *Rácz Pál* jelentkezett. Igen termékeny és népszerű író volt, 1921—34 között két elbeszéléskötete és öt regénye jelent meg (l.: MIL). Történeteinek hordozói — amint azt második elbeszéléskötetének címe is mutatja — furcsa emberek, akiknek sorsát az író mikszáthos derűvel szemléli, és esettségüket az olvasó is csak szánni tudja, hiszen nem a társadalmi kór áldozatai ők, és sebeik nem a kisebbségi kitalizottságban üszkösödnek. Közéleti szerepe negatív, mint az Ungváron megjelenő *Kárpáti Híradó* c. ellenzéki lap szerkesztője fokozatosan a szélsőjobboldal politikáját teszi magáévá. *Nátolyané Jaczkó Olga* 1925—37 között megjelent két elbeszéléskötete és három regénye (l.: MIL) érdekes színfolt a magyar irodalomban. Görögkatolikus pap felesége, megtestesítője a monarchiabeli magyar kultúra és a pravoszláv beütésű világszemlélet keveredésének. Jaczkó Olga könyveiben jelenik meg először a verhovinai ruszin falu. A paplak ablakából kilesett kép ez, amelynek hitelén még csak ront a szentimentális hangszerelés és művészi tökéletlenség, ennek ellenére egzotikumra megkapta a korabeli olvasót, és zavarba ejtette a kritikát is. *Simon Menyhért* az első kifejezetten kárpátaljai kisebbségi költő. 1922—37 között hat verskötetet jelent meg, az első Kassán, a többi Munkácson (l.: MIL). Újságíró-költő, innen didaktikus hangvétele, az avantgarde vidékre már fáradtan érkező hulláma is megcsappja; így — bár hallja — nem tudja a költészet rangjára emelni a kisebbség hangját. A kisebbségi életforma szorítójából sem tud kitörni, küldetéstudata póz: provinciális messianizmus, ellenzékisége az irredenták táborába állítja. Költői hagyatéka hiven tükrözi a 20-as évek, az átmeneti időszak tévútjait és hamis alternatíváit.

A 30-as évek elejére nagyjából konszolidálódott a helyzet az I. köztársaságban. Az állam berendezkedett, s akárcsak országszerte — a félféudális kárpátaljai magyar és a még elmaradottabb ukrán falvakban agrárpárti kormánybiztosain keresztül gyakorolta a hatalmat, a városokban pedig a jól megfizetett nagyszámú hivatalnoki karra támaszkodott. Nacionalista nemzetiségi politikája liberalizálódott, a cseh nagyhatalmi sovinizmus és szlovák nacionalizmus lekötötte egymást, s elvonták közös figyelmüket az ukránság elszakadási törekvései és önkormányzati követeléseiről is. A kormánynak támaszra volt szüksége a magyar kisebbség körében, hogy politikáját beékelhesse az igen befolyásos kommunista és a szélsőséges nemzeti pártok közé. Természete szerint a középosztályban keresett és talált támogatásra, amelyet megvesztegetéssel, liberális szólammal és engedményekkel nyert meg. Ide sorolható Masaryk elnök kulturális célokra tett egymillió koronás alapítványa, az ún. *Masaryk-akadémia*, amelyet azonban az államháztartásküldetésükre játszóztak s a többi csoportosulás alig részesült belőle. 1933-ban színházi szövetkezet alakult Ungváron, amely állami támogatással színházkoncesszióhoz jutott, így az addig nyomorgó *Kárpátaljai Magyar Szintársulat* anyagi helyzete is rendeződött. A szellemi pezsgést mutatja az RMKE: *Ruszinszkói (Kárpátaljai) Magyar Kultúr*

*Egyesület* megalakulása is, amelynek itt húsz fiókja működött. Jellemző, hogy 1934-ben Kárpátalján 79 újság és folyóirat jelent meg, ebből 37 magyar nyelven. E sajtóáradat határértékeit a félfasiszta és egészen irredenta munkácsi lap: Az *őslakó* és a kommunista *Munkás Újság* jelzi.

Ebben a felengedő, de tisztátalan légkörben a 30-as évek elejére és elején ki-  
nevelődött értelmiség felkészülten, jó politikai érzékkel és európai történelmi szem-  
lélettel fordult a magyar kisebbség problémái felé. Nem fűtötte lokálpatriotizmus,  
nem akarta megosztani az akkor még Técsőtől Pozsonyig csaknem egységes etnikai  
tömbben élő magyarságot, felismerte, hogy a Kárpátalját Szlovákiától elválasztó  
közigazgatási határ nem jelent szellemi határt, szívesen települt át Beregszászból,  
Munkácsról és Ungvárról Kassára vagy Pozsonyba, ahol a hagyományok, nyomda-  
ipar és egyéb anyagi feltételek együttthatójaként törvényszerűen kialakultak az egész  
csehszlovákiai magyar kisebbség kulturális központjai. (Meg kell jegyezni: a köz-  
pontosulási folyamat azzal a veszedelemmel járt, hogy Kárpátalja fokozatosan szel-  
lemi perifériává süllyed. Egyik kihatása az az irodalomtörténeti archaizmus, hogy  
az akkor rövidebb-hosszabb időre Szlovákiába áttelepült, de kárpátaljai élmény-  
anyaggal dolgozó írókat még ma is szlovenszkói magyar írókként emlegetik. A „szlo-  
venszkói” jelölésbe egyébként Kárpátalja is beletartozik.)

A prágai és pozsonyi magyar diákság kezdeményezésére és részvételével meg-  
alakult a *Magyar Munkaközösség*, s Munkácson, Móricz Zsigmond köszöntőjével  
megindult a vele rokon elvű *Magyar Írás*. A folyóirat a legjobb erőket akarta egye-  
síteni (s kezdetben egyesítette is) a társadalmi haladás érdekében, vállalkozása  
azonban elbukott a baloldal gáncoskodásán és a szélsőjobboldal intrikáin, s 37-ben  
megszűnt. A Kassán helyébe lépő *Tátra*-t (szerkesztője Tamás Mihály volt) ugyan-  
azok a körülmények buktatták meg másfél év után.

Az új nemzedék egészséges erőinek előretörését azonban már nem lehetett  
meggátolni.

A beregszászi *Tamás (Tvaroska) Mihály* volt az első író, aki teljes bonyolult-  
ságában látta és mutatta meg a kárpátaljai valóságot. Időálló novelláiban és regé-  
nyeiben kibontakozik a szociális bajok és kisebbségi életforma közepette zúzó-  
órlódó csonka nemzettest valós képe, ugyanakkor felvillannak a reális mentő-óvó  
fogódzók is. Tehetsége a mitoszmentes magyarságtudattal párosul. Kisebbségi  
regénye; a *Két part közt fut a víz* (1934) az első művészi eszközökkel megírt hiteles  
kárpátaljai kordokumentum. 1923—36 között két novellás kötete és hét regénye  
jelent meg (l.: MIL). Írásaira olyan kortársak figyeltek fel és szóltak róluk az  
elismerés hangján mint Fábry Zoltán, Féja Géza és Németh László. Irodalom-  
politikai tevékenysége és publicisztikája is jelentős. Programja ma is aktuális:  
„Mi nem szlovenszkói irodalmat akarunk; ez a meghatározás provincializmust,  
enyhébb elbánást, egzotikumot és alacsonyabbrendűséget jelent. A mi ideálunk:  
dúsan termő magyar irodalmi élet Szlovenszkon, melynek eredményei, ha magu-  
kon hordják is az együtt élő népek egymásra hatásának... szellemi nyomait,  
mégis osztatlan részei a velünk kiteljesedő magyar irodalomnak.” Irodalmi hagyat-  
éka megérdemli a kritika és az egész nyelvközösség figyelmét.

*Sáfáry László*-nak (1912—II. világháború) mindössze két verskötete jelent meg  
Munkácson: a *Lendület* (1931) és a *Verhovina* (1935), összegyűjtött költői hagyat-  
ékát azonban (*Korforduló*. Versek. Bp. Szépir. K. 1969) a magyar irodalom becses  
értékei közé sorolja a kritika. Balladai hangszerelésű és expresszionista szabad  
verseiben egymás mellett állanak a puliszkás álmú Ivánok és földhözragadt Jáno-  
sok; hazájuk Kelet-Közép-Európára tágul, sorsuk a világot emésztő problémák pa-  
rányi része. A pesti diákevek, a falujáró *Sarló-mozgalom* (1928—32), kommunista  
meggyőződése és rendkívüli tehetsége munkálják ki benne az új szintézist, amelyet  
Győry Dézső átköltött szavai fejeznek ki legpontosabban: Európát érzem, de Kár-  
pátaljáért fájok.

A *Sarló-mozgalomban* nevelkedett *Ilku Pál* is. Beregszász környékén tanító-  
kodott, számos publicisztikai írása jelent meg, színműveket is írt, legjelentősebb  
azonban *Lendület* c. ifjúsági regénye (1936. l.: MIL).

A munkácsi *Herpay Ferenc*-nek egyetlen könyve jelent meg *Mozgóképek* címmel (regényrészletek, novellák, útleírások). Sem a könyvnek, sem a folyóiratokban közölt novelláinak nincs ugyan sok közülük a kisebbségi valósághoz, nagy műveltsége és tehetsége azonban a legjobb kortársírók sorába állítja.

A beregszászi *Bellyei (Zapf) László* (1910— ) egyik értelmi szerzője volt a Magyar Munkaközösség-nek. Számos jó novellája, értékes irodalomtörténeti és kritikái írásai jelentek meg a korabeli lapokban, drámáját és színműveit (*Nagy érzések; Taníts meg hinni és szeretni; Bujdosók*) a Kárpátaljai Magyar Szintársulat is előadta. Úttörő irodalomtörténeti munkája: *A magyar tudományos és szépirodalom fejlődése Szlovenszón 1918 óta napjainkig* (egy része a *Bujnák-émlékkönyvben* jelent meg) sohasem látott napvilágot, a jobboldali negativista ellenzék ugyanis felháborodva utasította vissza demokratikus állásfoglalása és illúzióromboló értékelése miatt. Ennek ellenére a kézirat nagy hatással volt a kortárskritikusokra s megállapításaira mindmáig hivatkoznak. Szépprózai és irodalomtörténeti hagyatéka összegyűjtésre és kiadásra vár.

A tudományos irodalom legjelesebb képviselője *Sas Andor* volt. Alapvető munkássága Kárpátaljához fűzi (l.: MIL). Jelesebb munkái: *Szabadalmas Munkács város levéltára 1376—1850* (Munkács, 1927) és *Egy magyar nagybirtok történetéhez* (Bp., 1931) és *Egy kárpáti latifundium a hűbériség alkonyán* (Bratislava, 1955).

A Masaryk-alapítvány anyagi ösztönzésére megindultak a szociológiai felmérések is; egyik szép eredményük *Mómus Gyula—Szerényi Ferdinánd: Bene község jelene és múltja* c. könyve (Bratislava, 1932).

A szellemi pezsgés, a polgári demokratikus sajtószabadság és a tőkés magánvállalkozás tevékenyében kitermelődött az irodalom — különösen az induló irodalmak — mindenkori velejárója: az egy könyvben élő-haló dilettánsok nyüzsgő tenyészete is (Vaskó István — regény, Ják Sándor, Süts Kálmán — verskötet, stb.)

Minden arra mutatott, hogy a 30-as évek végére a Kárpátaljai magyar kisebbségnek is sikerült intézményesítenie magát; megvoltak az érdekvédelmi szervezetei, fórumai, sajtószervei s a szellemi élet egyéb feltételei. A megindult fejlődést, a kiteljesedést azonban újabb államfordulat akasztotta meg.

3. Kárpátalja magyar lakosságának zöme indokolt örömmel fogadta a 38-as visszacsatolást, de nemzeti érzelmeiből fakadó lelkesedése hamarosan megcsappant. A háborús hangulat, a gazdasági romlás, a rohamosan faszálódó rendszer, a megtorlások, különösen pedig az „anyaországi felsőbbrendűség” durva megnyilvánulásai — ellenérzést és egyre mélyülő ellenszenvet váltottak ki a lakosság körében, amelynek az eltelt húsz év alatt demokratizálódott a gondolkodásmódja és magatartása. Szembe kell nézni azzal a paradox ténnyel, hogy a visszacsatolásban eltöltött hat év jóval nagyobb rombolást vitt véghez a kárpátaljai lakosság magyarságtudatában, mint a kisebbségi sorsban leélt két évtized. A tudattörést pontosan fejezik ki a közszájon forgó korabeli szállóigék: „Nem ezeket a magyarokat vártuk”, „Mind den drága, vissza Prága.”

A visszacsatolással szükségtelenné váltak és megszűntek a kisebbségi intézmények, fórumok, sajtószervek. A helyükbe lépő *Új Magyar Múzeum*-ha (a felvidéki irodalmi társaságok folyóirata) betörték a hangadó harmad-negyedrangú tollforgatók és dilettánsok. A könyvkiadás visszaesett, a megjelent könyvek irodalmi értéke silány volt (*Őnody Zoltán: Kelt Prága, 1939...; Kiss László: Nincs megállás és Magányos csillag, versek, 1940, 1944*). A jelentősebb írók szétszóródtak vagy elhallgattak; csak elvétve publikált *Bellyei (Zapf) László* és *Herpay Ferenc*; hallgattott az 1940-ben Beregszászba áttelepült *Győry Dezső*, az I. köztársaságbeli magyar irodalom vezéralakja; az illegalitásba kényszerült kommunista párt hangja is alig jutott el a lakossághoz, így nem volt, aki a kárpátaljai magyarságot felkészítse az újabb, negyedszázad alatt immár a harmadik államfordulatra, életének legnagyobb sorsfordulójára.

(Folytatjuk.)